

Maria Miśkiewicz

Rola Mazowsza i Warszawy w dziejach Polski piastowskiej

Prace Językoznawcze 3, 87-91

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Miśkiewicz
Warszawa

Rola Mazowsza i Warszawy w dziejach Polski piastowskiej

**The role played by the region of Mazowsze and Warsaw
in Poland under the rule of Piast dynasty**

The author presents the most ancient Slavic colonisation of the region of Mazowsze and the process of formation of the Slavic cultural model. She draws the reader's attention to the economic and cultural role of the settlement complex around the stronghold of Bródno.

Pierwszym, pośrednim przekazem pisany dotyczącym ziem Mazowsza jest wzmianka zawarta w tzw. dokumencie „Dagome iudex”, w którym Mieszko I i jego żona Oda powierzają swoje gnieźnińskie państwo opiece Stolicy Apostolskiej. Granica tego państwa w części północno-wschodniej przebiegała: „długim morzem, stąd granicą Prus aż do miejsca, które nazywa się Ruś, a granicą Rusi ciągnąc aż do Krakowa”. Przekaz to dość enigmatyczny, za to latopis ruski z roku około 1046 wspominał o plemieniu zamieszkującym te ziemie: „Słowieni, że oni przedsze siedosza na Wisle i prozwasza sia Lachowie, a ot tiach Lachow prozwasza sia Polanie, družni Łuticzi, ini Mazowszanie, ini Pomorianie” (ruska kronika Nestora).

Źródła kościelne, pochodzące z XII i XIII w., a dotyczące organizacji Kościoła, są bardzo oszczędne w treści i trudne do interpretacji. Najstarsze, to tzw. falsyfikat mogileński zawierający spis nadań dla klasztoru w Mogilnie, a powstały około 1065 r. Wyznaczał klasztorowi przypadające mu dziewięćdziesiąt „per totam Mazoviam”, podając nazwy wielu miejscowości, głównie znajdujących się na Mazowszu północnym, po Maków i Wiznę. Były to wówczas siedziby komór celnych funkcjonujących przy przeprawach przez Orzyc i Narew, stanowiące najdalej na wschód wysunięte forpoczty osadnictwa, pozostające niewątpliwie w jurysdykcji państwa polskiego.

Utworzone w 1075 r. biskupstwo w Płocku otrzymało obszar podobny do nadania klasztoru w Mogilnie, wypełniło przy tym luki terenowe tamtego nadania, zwłaszcza w międzyrzeczu Narwi i Bugu. Późniejszy rozwój terytorialny biskupstwa płockiego kierował się w górę Wisły i objął m.in. przeprawy przez

Wisłę w rejonie dzisiejszej Warszawy, a mianowicie Kamion, Goćław, Grochów, Kawęczyn i Targowe.

Pierwotne terytorium Mazowsza wczesnośredniowiecznego obejmowało ziemie na prawym brzegu Wisły w rejonie Płocka, w międzyrzeczu Wkry i Skrwy¹. W XI w. pojęcie Mazowsza uległo rozszerzeniu na obszary lewobrzeża Wisły, związane z archidiakonatem czerskim, a ruchy kolonizacyjne w kierunku na wschód i północny wschód doprowadziły do włączenia w jego ramy także terenów nadbużańskich i nadnarwiańskich. Działalność polityczna książąt piastowskich, słynny bunt Masława w latach trzydziestych XI w., a także postępy wpływów chrześcijaństwa i budowanie organizacji kościelnej wpływało na umacnianie się znaczenia księstwa jako jednostki samodzielnej, wyróżniającej się kulturowo i politycznie we wczesnofeudalnym państwie polskim. Źródła pisane wskazują, że Mazowsze przynajmniej od X–XI w. miało status odrębny w stosunku do innych ziem wchodzących w skład organizacji piastowskiej. Zadaniem archeologii jest określenie, jak owa odrębność była istotna i od kiedy można ją śledzić.

Ziemie Mazowsza w początkach okresu wczesnośredniowiecznego podlegały procesom demograficznym związanym z tworzeniem się słowiańskiego modelu kulturowego, wspólnego dla całej Słowiańszczyzny pierwotnej². Najstarsze osadnictwo słowiańskie na Mazowszu nawiązuje do prowincji kulturowej, związanej z kulturą praską, czy raczej ze wschodniosłowiańską jej odmianą, nazywaną kulturą korczakowską (od stanowisk w rejonie wsi Korczak nad Teterowem). Zaliczyć do niej można zespoły archeologiczne z VI–VII w. w Szeligach i Wyszogrodzie w ziemi płockiej oraz dwa z tego samego czasu na Podlasiu: w Haćkach, gm. Bielsk Podlaski i w Niewiadomej, gm. Sabnie. W. Szymański uważa Szeligi, Haćki i Zimne na Wołyniu za wiodące dla początków kultury słowiańskiej na tych obszarach w jej wariacie wschodnim³.

Nie jest to jednak jedyny trend kulturowy uchwytany archeologicznie na ziemiach Mazowsza. Drugi, niemniej ważny, stanowią pochówki ciałopalne odkryte w Nieporęcie, Płudach, Józefowie i Tuchlinie, a także w Międzyborowie po lewej stronie Wisły. Są one datowane na VI w., nieco wcześniej niż wspomniane wyżej obiekty osadnicze. Zachowane w tych grobach popielnice nawiązują do najstarszej ceramiki słowiańskiej, znanej z innych ziem polskich. Epizod z grobami popielnicowymi nie miał kontynuacji, a więc zapewne związany był z nielicznymi grupa-

¹ M. Miśkiewicz: *Mazowsze wczesnośredniowieczne – pojęcie historyczne a rzeczywistość archeologiczna*. „Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej”. T. 2. Warszawa 1988, s. 89–96.

² K. Godłowski: *Z badań nad rozprzestrzenieniem się Słowian w V–VII w.n.e.* Kraków 1979.

³ W. Szymański: *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

mi ludzkimi, szukającymi u progu wczesnego średniowiecza nowych terenów do zasiedlenia. Już więc od samego początku tego okresu widać na Mazowszu wpływ dwu prowincji słowiańskich – wschodniej i zachodniej.

Słabo rozpoznany jest okres obejmujący VIII i IX w. Więcej danych mamy dla czasów następnych, kiedy zasiedlenie Mazowsza wyraźnie się stabilizuje, choć w dalszym ciągu jest ono bardziej rozrzedzone w stosunku do pozostałych ziem polskich. Źródła archeologiczne wskazują, że u progu państwowości postępuje także dalszy podział na część wschodnią, obejmującą dorzecze środkowego Bugu, i zachodnią w rejonie środkowego biegu Wisły. Temu podziałowi sprzyjało środowisko naturalne w postaci rozległych puszczy, rozciągających się na znacznych obszarach. Dodatkowy atut dla rozwoju osadnictwa tego regionu stanowiły również obie rzeki. Bug był bowiem naturalną drogą penetracji dla grup wywodzących się ze Słowiańszczyzny wschodniej, podczas gdy Wisła była ważną arterią wodną ściągnającą osadnictwo z głębi ziem polskich.

Warunki naturalne sprzyjały rozproszonemu modelowi tego osadnictwa, gdyż rolnicy użytkowali wydzierane lasom polany. Jednak po najeździe czeskiego Brzetysława na Wielkopolskę i ucieczce jej mieszkańców na Mazowsze mogło dojść nawet do względnego przeludnienia. Należałoby także zastanowić się, czy to zjawisko nie stało u podłoża tak zwanego buntu Masława, gdy zarządzane przez niego ziemie nie były w stanie przyjąć więcej przesiedleńców. W XII w. w pierwszej kronice polskiej Gall Anonim stwierdzał, opisując bunt Masława, że „Mazowsze było tak gęsto zaludnione [...] iż pola roły się od oraczy, pastwiska od bydła, a miejscowości od mieszkańców”. Ten stan mógł również przyczynić się do pierwszej, uchwytnej jedynie archeologicznie, ekspansji Mazowszan nad górny Orzyc. Byli to mieszkańcy Mazowsza płockiego, położonego na północ od Wisły, w międzyrzeczu Skrwy i Wkry. Charakterystyczny dla tej grupy obrządek pogrzebowy polegał na zakładaniu cmentarzysk wiejskich z grobami szkieletowymi, w których stosowano obudowę jamy grobowej z wielkich głazów tworzących rodzaj skrzyni, dodatkowo niekiedy wypełnianej wielowarstwowym brukiem kamiennym.

Nad górnym Orzycem pojawiła się w drugiej połowie XI w. prężna, bogata grupa (rodowa?), zakładając dwa grody w Grzebsku i w Tańsku-Przedborach, oraz towarzyszące im typowe mazowieckie cmentarzyska w Pokrzywnicy Wielkiej, Łączynie Starym i w Tańsku-Przedborach z pochówkami obłożonymi wielkimi głazami. Wyposażenie zmarłych w znaczne ilości broni – miecze, oszczepy i topory oraz kosztowne przedmioty importowane – misy z brązu, monety, a także klucz (do skrzyni) wskazują na znaczny potencjał gospodarczy tej ludności, która przenieśli się nad Orzyc w poszukiwaniu nowych terenów osadniczych. Powstanie w drugiej połowie XI w. komór celnych w Makowie (na Orzycu) i Wiźnie (na Narwi) oraz skarb srebrny z Brzozowa poświadczają ważną rolę, jaką ziemie te zaczęły pełnić w systemie wczesnofeudalnego państwa polskiego.

W rejonie Warszawy rozwijał się od X w. niewielki, lecz istotny godpodarczo kompleks osadniczy wokół grodu w Bródnie. Był to ośrodek zapewne jeszcze nie związany z procesami prowadzącymi do tworzenia państwowości, dobrze udokumentowanymi dla obszarów Wielkopolski i Kujaw. Niemniej jego rola była znacząca. Badania wykopaliskowe, prowadzone tu kilkakrotnie od lat pięćdziesiątych wykazały istnienie grodu otoczonego solidnym wałem drewniano ziemnym. Do wnętrza prowadziła brama o dwuskrzydłowych wierzejach, zbudowana z połówek bali. Szerokość przejścia wynosiła 2 m, a przed nim odkryto rozsypane kamienie, umacniające przejście przez bagna. Bale ścian zachowane były do 180 cm.

Bardzo zniszczone wnętrze grodu nie dało odpowiedzi, czy obiekt ten był stale zamieszkały. Odkryto jednak kilka niezwykłych obiektów. Jeden z nich to pomost drewniany, przylegający do zewnętrznej ściany obwałowań. Miał on długość 5 m i szerokość około 1 m. Na nim i w jego pobliżu odkryto płytki z zieloną polewą (import ruski) oraz fragment naczynia do przewożenia wina (ruską korczagę), a także ułamek żelaznej misy.

Przy grodzie funkcjonowała rozległa nieumocniona osada, której mieszkańcy zajmowali się rolnictwem i różnorodnymi rzemiosłami. Potwierdzono obecność ziarna zbóż: prosa, żyta, jęczmienia i pszenicy, nasiona konopi i ogórka. Kości zwierzęce wskazują, że ludność Bródna hodowała bydło i trzodę, konie, kozy i owce, a z drobiu kury. Sporo ziaren konopi pozwala uznać, że uprawiano konopie zarówno dla potrzeb tkactwa, jak i wyrabiano z nich olej. Pożywienie uzupełniano myślistwem (znaleziono róg tura), zbierano orzechy laskowe, maliny i jeżyny. W jednej z chat osady natrafiono na drewniane koło oraz inne przedmioty związane z pracą warsztatu bednarskiego, jak łyżkę-czerpak, klin grabowy, klepkę od cebryka, bijak drewniany. Wśród resztek pożywienia znalazły się w niej liczne kości zwierzęce i rybie, orzechy laskowe (całe + łupiny), dużo ziaren zbóż oraz sporo naczyń zasobowych. Na skraju zabudowań wytapiano żelazo.

Najważniejsze jednak są wnioski płynące z wieloletnich badań Bródna. Otóż nie był to zwykły gród schronieniowy, jakich wiele w owych czasach budowano dla ochrony mieszkańców przed niespodziewanymi napadami. Przedmioty importowane i pomost, na którym one wystąpiły, pozwala postawić tezę, że w Bródnie w X w. funkcjonował pierwszy „sklep” na Mazowszu. Zamożność mieszkańców potwierdzają warsztaty rzemieślnicze, które musiały mieć zbyt w okolicznych osadach. A co najważniejsze, w grodzie nie brakowało pożywienia. Odkryto bowiem (w grodzie i w osadzie) w sumie cztery, lepiej i gorzej zachowane, drewniane skrzynie na zboże, wyłożone korą brzożową i wypełnione niegdyś ziarnem. Jest to unikatowe znalezisko na terenie ziem Polski, wskazujące, że zapasy zboża miały istotny udział w zamożności mieszkańców. Ze składu ziaren w poszczególnych skrzyniach możemy również sądzić, że zapasy te były przeznaczone na bieżącą konsumpcję. W skrzyniach składowano bowiem razem ziarna różnych zbóż. Tak zresztą zapewne je wówczas również wysiewano, by

ewentualnie zapobiec nieurodzajowi któregoś gatunku. Część owych zapasów można było zapewne zużyć na wymianę i dlatego zbudowano przylegający do grodu pomost. Mogli na nim rozkładać swoje towary kupcy ruscy, którzy zapewne oprócz przedmiotów luksusowych przewozili sól. Sól była bowiem niezwykle poszukiwanym towarem, z którym kupcy zaopatrujący się na solonośnych terenach Rusi wędrowali m.in. do Polski. Znaczenie handlu solą podkreślają nieco późniejsze osady w rejonie Warszawy, które lokowano w miejscach przepraw przez Wisłę. Jako przynoszące znaczne dochody z handlu weszły w skład uposażeń dla klasztoru w Mogilnie na Kujawach i biskupstwa w Płocku. Były to Kamion – na prawym brzegu Wisły i Solec na lewym, a następnie Targowe z przeprawą na Rybaki.

Nazwa „Kamion” powstała w związku z istnieniem kamiennej przystani lub też brodu przynajmniej częściowo wymoszczonego kamieniami. W Solcu znajdowały się składy soli przewożone rzeką i drogami lądowymi z Rusi, szlakiem bużańskim.

Gród w Bródnie uległ pożarowi około połowy XI w. i nie został nigdy odbudowany. Jego rolę przejęły nowe osady, co mogło mieć związek ze zmianami koryta Wisły i drobniejszych rzek wpadających do niej w tym rejonie. Handel solą mógł wówczas kontrolować i ochraniać powstały w XII w. gród położony na lewym brzegu Wisły w Jazdowie. Niestety prawie całkowite zniszczenie tego obiektu, znajdującego się obecnie na terenie Ogrodu Botanicznego, nie pozwala na pełniejsze wnioskowanie o jego dacie, funkcji, i rozplanowaniu. Na pewno jednak jego powstanie wiązało się z przeniesieniem ciężaru osadnictwa na lewy brzeg Wisły, na którym od XIII w. zaczęła rozwijać się Warszawa. Wówczas Mazowsze było już jedną z ważnych dzielnic państwa polskiego, choć jeszcze przez dwa wieki region ten wykazywał sporą odrębność kulturową, polityczną i społeczną, w porównaniu do reszty ziem Polski.

Summary

The author presents the most ancient Slavic colonisation in the region of Mazowsze and the process of formation of the Slavic cultural model. Archaeological sources show that as early as at the threshold of State system, the region of Mazowsze was divided into the eastern part, which included the river basin of the middle part of the Bug, and the western part, in the region of the middle part of the Vistula. The natural environment of vast primeval forests and rivers was conducive to such a division. These grounds played an important part in the system of the early feudal Polish state. In the region of Warsaw, around the stronghold of Bródno, an economically strong settlement complex was developing since the 10th century. Its fire around the middle of the 11th century caused the development of the stronghold of Jazdowo, on the left bank of the Vistula.